

Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ

Bogdan Bogdanov

Η πράξη της ανάγνωσης γίνεται αντικείμενο επιστημονικής έρευνας και συζήτησης κατά το δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα στα πλαίσια της εφηρμοσμένης και αργότερα, της θεωρητικής κοινωνιολογίας. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα αυτής της συζήτησης, αν και είναι μία πράξη προσιδιάζουσα σε όλους τους ανεπτυγμένους πολιτισμούς, η ανάγνωση αποκτά αντιπροσωπευτικότητα στο σύγχρονο ευρωπαϊκό χώρο. Η ευρεία πρόσβαση στο βιβλίο από τα τέλη του δέκατου ογδόου αιώνα και εφ'εξής και η ατομική χρήση του, μετατρέπουν την ανάγνωση σε μία από τις βασικές εκδηλώσεις της έμμεσης επικοινωνίας, η οποία είναι τόσο χαρακτηριστική για τον ευρωπαϊκό πολιτιστικό χώρο.

Μέσα από το βιβλίο-μεσολαβητή η ανάγνωση εισέρχεται σε επαφή και με το λογοτεχνικό έργο. Κατά συνέπεια με το θέμα καταπιάνεται και η θεωρία της λογοτεχνίας. Μετά το 1970, στην εποχή του ήδη φθίνοντος δομισμού, η θεωρητική προσπάθεια του οποίου επικεντρωνόταν στο στατικό στοιχείο των λογοτεχνικών κειμένων, η θεωρία της λογοτεχνίας στρέφεται προς τη δυναμική πλευρά τους, προς το δευτερεύον κείμενο, αποτέλεσμα της χρήσης του πρωτεύοντος κειμένου, δημιουργήματος του συγγραφέα. Οι θεωρητικοί της λογοτεχνίας, παροτρυνόμενοι από την φαινομενολογία του Husserl, αναπτύσσουν ιδέες για το κατά βάση ανολοκλήρωτο χαρακτήρα των λογοτεχνικών κειμένων και την ολοκλήρωσή τους μέσα από τη μία ή την άλλη χρήση τους. Ως η πιο ουσιαστική ανάμεσά τους εμφανίζεται η ανάγνωση.

Κανέναν σύγχρονο θεωρητικό της λογοτεχνίας δεν έχει ασχοληθεί με το φαινόμενο της ανάγνωσης με τόση συνέπεια όσο ο Wolfgang Iser. Το βιβλίο του "Η πράξη της ανάγνωσης. Η θεωρία αισθητικής απόκρισης" (1976) ανοίγει ολόκληρη εποχή για το θέμα. Η αντίληψη του Iser είναι, ότι ως κυριότερη μορφή της λογοτεχνίας η ανάγνωση αποτελεί επικοινωνιακή διαδικασία με δύο εταίρους, το κείμενο και τον αναγνώστη. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας συσχετίζονται η δομή του κειμένου και η δομημένη, βάσει των σχέσεων μέσα στο κείμενο, κατανόηση του αναγνώστη.

Η ανάγνωση όμως μπορεί να εξεταστεί και μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο πρόσληψης, που εμπλέκεται στη διαδικασία της ατομικής κατανόησης. Βάσει της ερμηνευτικής του Gadamer, ο Hans Robert Jaus αναπτύσσει την άποψη ότι κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης, στηριζόμενος εξωτερικά στο πολιτιστικό περιβάλλον και ταυτόχρονα κατευθυνόμενος από το λογοτεχνικό κείμενο, ο αναγνώστης το κατανοεί μέσω ενός ορίζοντα προσδοκίας. Η σχέση είναι διαλεκτική. Ο ορίζοντας είναι μέσο κατανόησης, αλλά και η κατανόηση εκ μέρους της δημιουργεί τον ορίζοντα. Η ανάγνωση είναι

ατομική πράξη, αλλά ο αναγνώστης αποκτά επάρκεια χάρη στις συλλογικές προσδοκίες. Οι αναγνώστες δεν είναι μόνο χωριστά άτομα, αλλά και κάτι συλλογικό, ένα είδος κοινότητας.

Οι απόψεις του Iser και του Jaus εκφράζουν δύο πλευρές της δυναμικής αντίληψης της λογοτεχνίας. Σύμφωνα με την πρώτη το λογοτεχνικό κείμενο μετατρέπεται σε κείμενο της κατανόησης, η οποία πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια της ατομικής ανάγνωσης. Η δεύτερη άποψη προϋποθέτει και ύπαρξη κοινών οριζόντων για όλους τους αναγνώστες και κατ'αυτόν τον τρόπο φτάνει στο εσωτερικευμένο συλλογικό συστατικό της ατομικά παραγόμενης λογοτεχνίας. Όλα αυτά οδηγούν στη σκέψη ότι το ατομικό-συλλογικό έργο της λογοτεχνίας δεν είναι σαφώς διαχωρισμένο από το ατομικό-συλλογικό έργο του πολιτισμού.

Από εδώ προκύπτει και το ερώτημα, μήπως θα ήταν πιο αποτελεσματικό πριν σκεφτούμε για το ιδιαίτερο είδος της ανάγνωσης λογοτεχνικών κειμένων και για το ακόμη πιο ιδιαίτερο είδος της ανάγνωσης μυθοπλαστικών κειμένων, να καταπιαστούμε με το χαρακτήρα της "κατανοούσας" επικοινωνίας, η οποία πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια κάθε ανάγνωσης στο ευρύτερο χώρο του πολιτισμού.

Δεν είναι όμως τυχαίο το γεγονός ότι οι ασθεντίες, οι οποίοι ασχολούνται με το θέμα, παραμένουν στην ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων. Αυτή η ανάγνωση είναι περισσότερο ελκυστική, επειδή κατά την κατανόηση των κειμένων αυτών ο αναγνώστης μετέχει σε "πληρέστερη" επικοινωνιακή πράξη. Δομημένα δυναμικά ως τρέχουσες σειρές ορισμένων στοιχείων και στη σημαντική βάση τους ως συσχέτιση ενός συγκεκριμένου με έναν ολόκληρο κόσμο, τα κείμενα αυτά δεν πληροφορούν απλώς για κάτι. Όπως το λει ο Iser, μέσα από αυτά με τη συμμετοχή του αναγνώστη δημιουργείται ένας εικονικός κόσμος. Ως συνέπεια αυτής της δημιουργίας οι αναγνώστες φτάνουν σε μία καινούργια διάθεση προς τον πραγματικό κόσμο. Ακριβώς αυτό κάνει την επικοινωνία μέσω λογοτεχνικών κειμένων πιο αποτελεσματική από εκείνη, η οποία πραγματοποιείται μέσω άλλων κειμένων.

Πάνω σ'αυτή τη βάση, στο βιβλίο του "Χρόνος και αφήγηση" (I,1983), ο Paul Ricoeur συσχετίζει τις απόψεις του Iser και του Jaus. Στηριζόμενος στην αντίληψη του Heidegger για το χρόνο και την ύπαρξη, ο Ricoeur εξετάζει την αλληλεπίδραση μεταξύ του ατομικού και του συλλογικού στοιχείου, η οποία πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης. Κατά τη διάρκειά της ο αναγνώστης προσλαμβάνει το ξένο, το άλλο και το κοινό. Χάρη στο γραπτό κείμενο αποκτά έναν κόσμο, ο οποίος του έλειπε έως την πράξη της ανάγνωσης. Στο Ricoeur ανήκει ο ισχυρισμός ότι για το έργο της ανάγνωσης μπορεί να μιλάει κανείς έτσι, όπως μιλάει για το έργο του ονειρού. Αυτό το έργο αποτελεί ένα διαλεκτικό πλέγμα από αναφορές,

συνειδητοποιήσεις και πραγματωμένες επικοινωνίες. Η ανάγνωση είναι απόσπαση από τη δραστηριότητα, αλλά και προετοιμασία για δράση, η οποία διασφαλίζεται από το γεγονός, ότι κατά τη διάρκειά της ο μυθοπλαστικός κόσμος ενός κειμένου συνδέεται με τον πραγματικό κόσμο του αναγνώστη.

Από καιρό έχω αποδεχτεί αυτή την αντίληψη. Ταυτόχρονα προσπαθώ να ενισχύσω τα σημεία της που αφορούν στο υποκείμενο της ανάγνωσης και στις σχέσεις του με τους απόντες άλλους. Η βασική άποψη που προσθέτω, είναι, ότι η πράξη της ανάγνωσης, παράγοντας καινούργια διάθεση προς τον κόσμο, τοποθετεί το υποκείμενο του αναγνώστη σε μία κατάσταση "αναδιάταξης".

Πιο συγκεκριμένα η άποψή μου συνίσταται στο ότι κατά την αναγνωστική πράξη επιτυγχάνονται τέσσερα πράγματα. Πρωτ'απ'όλα ο αναγνώστης προσχωρεί στην εικονική κοινότητα των άλλων που είναι σαν αυτόν. Δεν πρόκειται μόνο για το αναγνωστικό κοινό, το οποίο διαβάζει το ίδιο κείμενο, αλλά και για άλλες κοινότητες, συγκροτημένες από κοινώς αποδεκτές αξίες. Η προσχώρηση του αναγνώστη σε παρόμοιες κοινότητες εκ μέρους της τον οδηγεί σε μία καινούργια διάθεση προς τον κόσμο, η οποία επιτυγχάνεται, επειδή χάρη στο κείμενο κάποιος συγκεκριμένος κόσμος προσλαμβάνει τη συνολικότητα που του έλειπε. Το τρίτο αποτέλεσμα είναι συνέπεια αυτής της συνάρτησης ενός συγκεκριμένου με έναν ολόκληρο κόσμο – ο αναγνώστης αποκτά την αίσθηση της πραγματικότητας, η οποία του έλειπε έως τη στιγμή της ανάγνωσης. Το τέταρτο αποτέλεσμα είναι η αναδιάταξη των συστατικών της δικής του ταυτότητας. Η συμμετοχή στις εικονικές κοινότητες, η καινούργια διάθεση προς τον κόσμο και η αίσθηση πραγματικότητας φυσικά οδηγούν τον αναγνώστη σε μία πιο δραστήρια ταυτότητα. Ή με άλλα λόγια, το έργο της ανάγνωσης είναι στην ουσία μία ιδιαίτερη επικοινωνία με σκοπό την επίτευξη καινούργιας ποιότητας των επικοινωνούντων.

Σχετικά με τα παραπάνω τίθεται το ερώτημα, αφού η ανάγνωση είναι πράξη επικοινωνίας, με ποιόν επικοινωνεί ο αναγνώστης. Κατά την άποψη, την οποία ακολουθώ, ο αναγνώστης δεν επικοινωνεί με το κείμενο, αλλά μέσω του κειμένου με έναν εικονικό άλλον, με τον οποίο ανταλλάσσει το δικό του "εαυτό". Κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης αυτός ο άλλος παραλληλίζεται στην πολύπλοκη πια δομή του κατανοούντος υποκειμένου. Ο δρόμος προς αυτή την πολυπλοκότητα, τον οποίο υπέδειξαν ο Iser και ο Ricoeur, βοηθάει να γίνει αντιληπτή η δυναμική πλευρά της έμμεσης επικοινωνίας μέσω ενός λογοτεχνικού κειμένου. Στην αναγνωστική πράξη το υποκείμενο γίνεται πιο περίπλοκο, επειδή λόγω της κατανόησης ο αναγνώστης επιτύχχανει καινούρια αίσθηση πραγματικότητας. Ταυτόχρονα μέσα από τη σειρά τρέχοντων στοιχείων του κειμένου ο αναγιγνώσκων

αισθανέται ότι μαζί με άλλους σχετίζεται καλά με ένα ορισμένο ανθρώπινο περιβάλλον, το οποίο σχετίζεται καλά με έναν ολόκληρο κόσμο.

Βασιζόμενος στην ορολογία, ανεπτυγμένη στο δεύτερο μεγάλο βιβλίο του Iser ("Ο εσωτερικευμένος ανάγνωσης", 1987), υποστηρίζω, ότι το βασικό συστατικό του πολυσύνθετου άλλου, με τον οποίο επικοινωνεί ο πραγματικός αναγνώστης, είναι ο "ομιλών" σ'αυτόν μέσω του εσωτερικευμένου αναγνώστη ιδεατός συγγραφέας. Έτσι κι αλλιώς ο ιδεατός συγγραφέας και ο εσωτερικευμένος αναγνώστης συγχωνεύονται σε έναν ιδεατό κατανοούντα, παρόμοιο με όλους τους παροτρυνόμενους να χρησιμοποιούν το κείμενο. Αυτός ο κατανοών είναι και εξωτερικός για τον αναγνώστη, εύκολα πολλαπλασιάζσιμος έως την εικονική κοινότητα όλων ομοίων του. Ο ιδεατός κατανοών όμως αντιστοιχεί και ως πλευρά του υποκειμένου του πραγματικού αναγνώστη, γίνεται ανώτερο "εγώ", το οποίο προσλαμβάνεται κατά την ανάγνωση. Το υποκείμενο του αναγνώστη εφοδιάζεται με μία δυναμική κάθετη δομή. Το μικρό πριν την ανάγνωση "εγώ" του αναγιγνώσκοντος αρχίζει να συμπεριφέρεται αμφίδρομα προς το παραγόμενο κατά την ανάγνωση ανώτερο "εγώ" - άλλοτε μεν διαφέρει, άλλοτε δε ταυτίζεται μ'αυτό. Το ανώτερο "εγώ" γίνεται ο ίδιος "ο εαυτός του", ο οποίος κοιτάζει αφ'ψηλού το δικό του "εγώ".

Ακριβώς πάνω σ'αυτή τη βάση ο αναγνώστης ενισχύεται και, τουλάχιστον για ένα διάστημα, προσανατολίζεται καλύτερα στο συγκεκριμένο κόσμο, στον οποίο ζει. Το ίδιο συμβαίνει και με το συγγραφέα κατά τη δημιουργία ενός κειμένου. Χάρη στο κείμενο-μεσολαβητή προς τους άλλους και τον κόσμο, και οι δύο προσλαμβάνουν πιο αποτελεσματικό τον "εαυτό τους", επειδή επιτυγχάνουν την πολυσύνθετη εικόνα των άλλων ως ιεραρχία και ιδεατή κοινότητα και την αντιστοιχία της στο δικό τους υποκείμενο. Ή αν το διατυπώσουμε αλλιώς, μέσω της ανάγνωσης και της συγγραφής σε μοναξιά, κάνοντας τον εαυτό τους πιο πολύπλοκο, οι αναγιγνώσκοντες και οι γράφοντες αναπτύσσουν ένα άθροισμα διαφόρων "εγώ", από τη συσχέτιση των οποίων οικοδομούν την καινούργια προσωρινή ταυτότητα, που τους είναι απαραίτητη, για να διασφαλίσουν μία ενεργή διάθεση προς τον κόσμο, τους άλλους και προς το ίδιο τον εαυτόν τους.

Η ανάγνωση και η γραφή, η επικοινωνία μέσω κειμένου, είναι στην ουσία αυτό που κάνουμε κατ'ιδίαν στο δικό μας εσωτερικό κόσμο. Μέσα από σειρές αισθήσεων, εικόνων και λέξεων, προσδιορίζουμε τι είμαστε και ποιά είναι η σχέση μας με τους άλλους και τον κόσμο. Το κάνουμε σε κατάσταση αγρυπνίας, αλλά και στα όνειρά μας. Μας απασχολεί ταυτόχρονα η ταύτιση του εαυτού μας, των άλλων, αλλά και διαφόρων πραγμάτων. Δεν ξεχωρίζουμε τις διαδικασίες αυτών των ταυτίσεων. Η μία στρώνεται επάνω στην άλλη έτσι ώστε

η καθεμία χρησιμεύει ως σημείο την άλλη. Αυτή η δομή του "κειμένου" της εσωτερικής συνείδησης δεν είναι αρκετά αποτελεσματική. Έτσι προκύπτει η ανάγκη να στρεφόμεστε συνέχεια προς την παρόμοια, κάπως πιο αποτελεσματική διαδικασία της έμμεσης επικοινωνίας με τον εαυτό μας και με τους άλλους μέσω γραμμένων κειμένων.

Καθώς χρειαζόμαστε ενίσχυση, είμαστε αδιάκοπα απασχολημένοι με μία σειρά συνδέσεων, με τον εαυτό μας, με τους άλλους, με τα αντικείμενα και με τον κόσμο. Η ανάγνωση και η γραφή είναι δύο από τα πιο αποτελεσματικά είδη σύνδεσης λόγω της δυναμικά δομημένης ροής του γραπτού κειμένου. Είναι δυνατόν βέβαια να "ενισχυθούμε" και με ένα όνειρο ή με την προφορική διήγηση κάποιου, αλλά είναι πιο αποτελεσματικό να μπορούμε στη λαβύρινθο του γραπτού κειμένου. Αυτό δεν σημαίνει ότι το όχι και τόσο δομημένο κείμενο της "προφορικής" εσωτερικής ταύτισης δεν κάνει το ίδιο. Το κάνει και η διαλογική εξωτερική ταύτιση, όταν σταματάμε την εσωτερική ροή της συνείδησης, για να τη διορθώσουμε ακούγοντας μία ξένη φωνή. Οι ταυτίσεις του εαυτού μας, κάποιου πράγματος, του άλλου και του κόσμου συνεχίζουν και στις σιωπηλές πράξεις, ατομικές ή κοινές μαζί με άλλους ανθρώπους. Αυτές αποτελούν σειρές από ερωταποκρίσεις, που είναι παραλαγές της βασικής σύνθετης ερώτησης – κατά πόσο, όντας αυτοί που είμαστε, είμαστε συνδεδεμένοι με άλλους και πώς είμαστε συνδεδεμένοι, και κατά πόσον, όντας σε ένα συγκεκριμένο κόσμο αντικειμένων και σε ένα ορισμένο τόπο, είμαστε έξω απ'αυτά και κατά πόσον με τη σειρά του ο συγκεκριμένος κόσμος, στον οποίο ζούμε, σχετίζεται ικανοποιητικά προς τον ενδεχόμενο ολόκληρο κόσμο.

"Μπλεγμένοι" σε παρόμοια εσω- και εξω-"κείμενα" ασχολούμαστε κατά τρόπο "ακάθαρτο" με αυτό, το οποίο κάνει με πιο καθαρό τρόπο ο Heidegger στο βιβλίο του "Ύπαρξη και χρόνος" (1926). Ο ανθρώπινος έξω κόσμος, κτισμένος σαν λαβύρινθος, τα πλέγματα των λεκτικών και εικονικών κειμένων, των ανθρωπίνων σχέσεων και σχεδίων, και με τη σειρά της η εσωτερική μας δόμηση ως υπάρξεων μόνιμα απασχολημένων με την ταύτισή μας, όλα αυτά είναι εκδηλώσεις της ανθρώπινης ύπαρξης, που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση. Θα ήμασταν αφελείς να αναρωτηθούμε ποιά είναι η σπουδαιότερη από αυτές. Η πολλαπλασιαζόμενη ανθρωπότητα, το αυξανόμενο περιβάλλον από αντικείμενα, η συσσώρευση κειμένων και η αυξανόμενη πολυπλοκότητα της ανθρώπινης συνείδησης και γνώσης αναπτύσσονται παράλληλα. Ο κινητήρας αυτής της ανάπτυξης είναι η ανάγκη να συντονιστούν με πιο επαρκή τρόπο το κινητικό και μεταβαλλόμενο εξωτερικό περιβάλλον, η σχέση του ξεχωριστού ανθρώπου προς αυτό το περιβάλλον και οι σχέσεις του με συνεχώς πολλαπλασιαζόμενους, όλο και πιο διαφορετικούς άλλους ανθρώπους. Αυτός ο συντονισμός οδηγεί σε ένα αόρητο για το σύγχρονο άνθρωπο εσωτερικό

πρόβλημα: να ασχολείται ακαταπόνητα με μία όλο και πιο περίπλοκη και όλο και πιο ελαστική καινούργια ταύτιση.

Έτσι σύμφωνα με την προτεινόμενη μεθοδολογία, η οποία ενυπόκειται στην θεωρία της αισθητικής απόκρισης του Iser, στην αισθητική της πρόσληψης του Jaus και στη σημασιολογία του Ricoeur, η καλή κατανόηση της ανάγνωσης επιβάλλει να στηριχτούμε στον υπερβολικά γενικό ορίζοντα της "κατανοούσας μαζικότητας της ύπαρξης στον κόσμο" του Heidegger. Είναι σαφές, ότι αυτός ο ορίζοντας είναι μόνο ένα πλαίσιο για την ακριβέστερη κατανόηση των πραγματικών αναγνώσεων. Οι αναγνώσεις αυτές δεν εξαντλούνται μέσα από αυτό. Αφού ληφθεί όμως υπ' όψη ότι ούτε μία πραγματική ανάγνωση δεν εκτελεί αποτελεσματικά το έργο, στο οποίο αναφερόμαστε, και ότι ακριβώς αυτός είναι ο λόγος ορισμένες αναγνώσεις να συμπληρώνονται με άλλες αναγνώσεις και άλλες δραστηριότητες, και ότι γι' αυτό η ανθρώπινη δραστηριότητα αναπτύσσεται υπό ποικίλες καινούργιες μορφές συνδέσεων, γίνεται σαφές ότι το πλαίσιο που περιγράφηκε, είναι απαραίτητο για την καλή κατανόηση της ανάγνωσης. Εάν η καλή κατανόηση όλων των πραγμάτων αποτελεί υπέρβαση εν ενεργεία, και η "φύση" της ανάγνωσης δεν θα μπορούσε να υφίσταται εξ ολοκλήρου στην ίδια την αναγνωστική πράξη.